

УДК 811.161.2'373.44+811.163.1

Г. П. Клімчук

ЦЕРКОВНОСЛОВ'ЯНСЬКІ ЗАПОЗИЧЕННЯ В ПУБЛІЦИСТИЦІ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО

Клімчук Г. П. Церковнослов'янські запозичення в публіцистиці Михайла Грушевського.

У статті йдеться про соціальну реабілітацію старослов'янської спадщини в українській мові кінця XIX – початку XX ст.; здійснено аналіз фонетичних, структурно-семантичних та функціонально-стилістичних особливостей церковно-книжної лексики в публіцистичному доробку Михайла Грушевського.

Ключові слова: старослов'янські запозичення; фонетичні, словотвірні, лексичні церковнослов'янізми; стилістична функція.

Климчук Г. П. Церковнославянские заимствования в публицистике Михаила Грушевского.

В статье рассматривается социальная реабилитация старославянского наследия в украинском языке конца XIX – начала XX вв.; осуществлен анализ фонетических, словообразовательных и лексических церковнославянизмов в публицистике Михаила Грушевского.

Ключевые слова: старославянские заимствования; фонетические, словообразовательные, лексические церковнославянизмы; стилистическая функция.

Klimchuk G.P. Church Slavonic loan words in the publicism of Mykhailo Grushevskiyi.

The article deals with social rehabilitation of Old Slavonic heritage in the Ukrainian language at the end of XIX century and beginning of XX century. The author gives the analy-

sis of phonetic, structural and semantic, functional and stylistic peculiarities of Church books vocabulary in publicistic works of Mykhailo Grushevskyi.

Key words: Old Slavonic loan words, phonetic, word-formative, lexical Church Slavonisms, stylistic function.

Старослов'янська спадщина – плідне джерело, яке істотно поповнило лексичний та фразеологічний фонд багатьох слов'янських мов. В українському узусі за використанням відповідної категорії лексики стоїть давня книжна традиція, позаяк, починаючи ще зі староукраїнської доби, церковнослов'янізми виступають як стилістично марковані синоніми „простих” народних слів, що надають висловлюванням „високого” патетичного звучання.

Грунтовним студіюванням старослов'янської мови активно займалися такі авторитетні славісти, як Й. Домбровський, П. Шафарик, В. Ягич та ін. Пізніше розробка цієї теми здійснювалася вітчизняними ученими, зокрема А. Львовим, М. Мур'яновим, А. Селіщевим, О. Судаковою, Р. Цейтліним та ін. На українських теренах старослов'янські лексичні засоби стали предметом наукового зацікавлення В. Німчука, В. Русанівського, М. Станівського, Л. Ткач, Л. Гонтарук, В. Семиряк. Однак, незважаючи на чималий обсяг лінгвістичних розвідок, присвячених окресленій проблемі, „місце церковнослов'янізмів у лексико-стилістичній системі сучасної української мови висвітлено недостатньо й значна кількість таких одиниць опинилася за межами словникових реєстрів” [7, 25]. Це спричинило посилену увагу пострадянських дослідників до питання функціонування, тематичного складу та шляхів надходження церковно-книжних елементів у лексикон української мови на різних етапах її історичного розвитку.

Процес відродження й стилістичного оновлення церковнослов'янізмів у сучасній мовознавчій практиці „неможливо осмислити без докладного вивчення фактичного статусу й текстової представленості названих мовних одиниць у писемному й усному мовленні українських освічених верств. Адже культурно-освітня функція церковнослов'янської мови, як можна припустити, була вирішальним чинником формування стилістичних ознак і потенційної стилістики старослов'янізмів, які засвоювалися українською мовою на різних хронологічних зрізах” [7, 24]. З огляду на це мета нашої статті полягає в тому, аби з'ясувати структурно-семантичні та функціонально-стилістичні особливості церковнослов'янських запозичень у публіцистичному доробку Михайла Грушевського.

Насамперед відзначимо, що старослов'янська лексика живила творчість не одного покоління письменників, публіцистів, культурних і громадських діячів. Вирішальну роль в утвердженні її стилістичного статусу, безперечно, відіграв Тарас Шевченко, який актуалізував використання церковнослов'янізмів відповідно до нових суспільних реалій сучасної йому дійсності. На зламі XIX і XX ст., коли в українській мові відбувається процес становлення літературної норми, спостерігається тенденція соціальної реабілітації старослов'янської спадщини, причому архаїзми церковно-

книжного джерела в цей час виступають репрезентантами насамперед галицько-буковинського мовленнєвого середовища, де виконують роль важливих стилеутворювальних компонентів жанру політичної полеміки.

У публікаціях Михайла Грушевського, що послідовно відстоював упровадження в загальнолітературний комунікативний простір західноукраїнських мовних здобутків, знаходимо чимало слів спільного церковнослов'янського фонду української та російської мов. У зв'язку з цим сучасник публіциста Іван Нечуй-Левицький друкує в пресі критичну статтю, у якій зауважує, ніби лексична організація творів проф. Грушевського схожа на „мову в „Лѣтописи Самовидца о войнахъ Хмѣльницькаго”, писаної українською мовою того часу с примішкою ніби великоруських слів, але сі слова усі забрані і внесені Ломоносовим в великоруську літературу, і вони вважаються тепер, як „русскія” [2, 22]. Таке надмірне захоплення старослов'янізмами, на думку автора, несло загрозу архаїзації української мови, а тому він наполегливо радив відмовитися від подібного досвіду. Однак хронологія публіцистичного дискурсу Михайла Грушевського переконує, що, незважаючи на закиди, зазначена категорія запозичень залишалася органічною й невід'ємною складовою різних періодів його мовотворчості. В аналізованих суспільно-політичних статтях нами зафіксовано великий масив лінгвоодиниць церковнослов'янського походження, серед яких вичленовуємо фонетичні, словотвірні та лексичні.

До фонетичних церковнослов'янізмів традиційно відносимо слова, що будовою й семантичним наповненням співвідносні з давньоруськими еквівалентами, однак мають дещо відмінне звукове оформлення, зокрема, вирізняються характерним для старослов'янської орфоепії неповноголоссям звукосполучення **ла** між двома приголосними відповідно до українського **оло**. Наприклад: *Мудро покивають главами благорозумні люди над неблагорозумними зусиллями „обернути колесо історії” ...* (2, 50) / *цсл. глава* – голова, головна частина тіла [9, 40]; *Глас був з кругів дуже поважних і дав передчувати, як би то ... українські земства в школах свого повіту почали б заводити науку на мові місцевій, свого повіту ...* (2, 122) / *цсл. гласъ* – голос; мотив, на який співається церковна пісня [9, 40]. У політичному доробку Михайла Грушевського фонетичні церковнослов'янські „вкраплення” обмежені у функціонуванні й трапляються вкрай рідко.

Словотвірними в лінгвістиці прийнято кваліфікувати лексеми церковно-книжного джерела, утворені завдяки притаманним старослов'янській мові афіксам. Найбільшою продуктивністю в складі цієї групи відзначаються складні слова зі структурними компонентами **бого-** та **благо-**, наприклад: *Приходиться сказати з старим боговидцем: неправедний нехай собі робить неправду і праведний нехай творить неправду, час настає скоро, і кождому по ділам їх заплата* (2, 169) / *цсл. боговидѣць* – той, хто споглядає Бога, проникає в Божі тайни; *Прокляття нинішньої хвилі лежить в тім, що українство, вийшовши „з-під закону” 1876 р., далі живе підзаконним*

життям, не користаючи з „**благодати**” конституційного життя – яка не єсть та наша „истинно русская конституция” (3, 226) / *цсл. БЛАГОДАТЬ* – давання блага, любов, щедроти; ... *отже, крім спокійних, впрочім, страйків, на Україні все спокійно **благоденствує**, як би за найліпших часів* (1, 257) / *цсл. БЛАГОДЕНСТВОВАТИ* – жити безтурботно, спокійно, у достатку. На церковнослов'янське походження виділених лексем указує не лише структурна будова, а й притаманна цим мовним засобам релігійна семантика.

Високу частотність у досліджуваному матеріалі виявляють словотвірні старослов'янськи-іменники з суфіксом **-тель** на позначення особи-діяча, наприклад: *блюститель* – той, хто ретельно зберігає, стереже щось, дотримується чогось, наглядає за кимось (4, 252); *искатель* – людина, яка перебуває в пошуках кого-, чого-небудь (2, 31); *покровитель* – той, хто піклується, турбується про кого-небудь, підтримує когось; захисник (3, 300); *ревнитель* – ревний, завзятий прихильник кого-, чого-небудь (2, 205). Такі номени використовуються здебільшого для змалювання реалій політичного та культурного життя тогочасного українського соціуму, наприклад: *Що й українство, неважаючи на байдужість українців і на ті помилки, які так щедро допускаються **ділателями** українського життя, теж стає все замітнішою силою – не кажу вже про Україну австрійську, а навіть і на тій убогій і занедбаній російській* (2, 169) / *цсл. ДѢЛАТЕЛЬ* – найманий працівник [9, 49]; *Від половини XIX віку провід в українськiм національнiм руху взяли **носителі** ідей поступових, які розігнали ріжних нічних птахів, що вили собі гнізда в темних кутах слов'янофільського реакціонерства, вроді „Маяків”, „Москвитянинів” і т. п., панегіристів офіційного патріотизму і **хулителів** „розпусного Заходу”* (2, 36) / *цсл. НОСИТЕЛЬ* – той, хто наділений, володіє чим-небудь (талантом, ідеями і т. ін.); *цсл. ХУЛИТЕЛЬ* – особа, що принижує, засуджує, ображає когось.

У публікаціях Михайла Грушевського засвідчено також чимало дієслів, що містять церковнослов'янські префікси **воз-**, **со-**, **от-**, зокрема: *возносити* – підносити, здіймати (3, 257); *отверзти* – відкрити, відчинити (2, 139); *сотворити* – створити (3, 8; 3, 517), та відзначаються яскраво вираженою соціальною маркованістю, наприклад: *Толерантність до всяких чужих претензій супроти українства, усеї української суспільності була нечувана. Готовність плюнути й розтерти ногою все своє й **возвеличити** на кошт його чуже – просто умильтельна* (2, 41) / *цсл. ВОЗВЕЛИЧИТИ* – прославити; *Радуйтеся й веселітеся всі, хто не дав себе унести „революційній гарячці!”*. *Прийдіть і ви всі, хто **согрішив** вільнодумством, але покався ...* (2, 355) / *цсл. СОГРѢШИТИ* – повестися непорядно, нечесно; учинити гріх.

Така активна апеляція до церковнослов'янського фонду в західноукраїнському інтелігентському соціолекті кінця XIX і XX ст., згідно з твердженням дослідниці Л. Ткач, виступає свідченням „збереження культурно-писемних традицій української мови, пов'язаних із православною культурою та церковнослов'янською мовою як її виразником” [8, 277]. „Словник української мо-

ви” подає лише деякі з ілюстрованих лексичних елементів, причому стильовий статус цих архаїзмів у названій праці представлено доволі непослідовно (порівн.: *возвеличити*, ц.-сл., уроч. [6, Т. I, 724]; *носитель*, книжн. [6, Т. V, 445]; *отверзти*, ритор., ц.-с. [6, Т. V, 802]; *покровитель*, книжн., рідко [6, Т. VII, 51]; *ревнитель*, книжн. [6, Т. VIII, 473]; *согрішити*, рел., розм. [6, Т. IX, 437]; *сотворити*, книжн. [6, Т. IX, 471]), усі ж інші з наведених слів (*блюститель*, *іскатель*, *ділатель*, *хулитель*, *возносити*) опинилися за межами лексикографічного реєстру. Цей факт говорить про недостатнє й побіжне висвітлення семантико-стилістичних характеристик аналізованого розряду лігвоодиниць сучасними академічними словниками.

Під лексичними в мовознавчій практиці розглядають специфічні старослов'янські утворення, виникнення яких зумовлювалося потребами перекладу співвідносних прототипів грецької мови [6, 123]. До багатьох із них в українському узусі вже тривалий час існують синонімічні відповідники, однак за стильовим потенціалом ці кореляти не є тотожними, наприклад: ... *останніми часами зробив певне вражіння голос російського письменника, що своє відчуження від української стихії, до котрої належав він походженням, толкував тими антипатичними нотками, які його вразили в сій книзі життя українського народу – Шевченковім „Кобзарі”* (2, 430) / порівн.: *цсл. животъ* – життя [9, 56]; *Ті, що „поклали свої руки на рало” народної роботи, не потребують сих запевнень і потішань* (2, 168) / порівн.: *цсл. рало* – соха, плуг [9, 148].

У публіцистичних статтях Михайла Грушевського лексичні запозичення церковнослов'янського джерела представлені здебільшого лексикограматичним класом іменників, що виступають назвами:

– конкретних осіб, частин тіла людини, предметів різного застосування і т. ін.: *галилеянини* – послідовники Ісуса Христа, якого звали ще Ісусом Галилеянином, оскільки своє дитинство та юність він провів у Галилейському місті Назареті (2, 138); *утроба* – живіт, черево, внутрішності, іноді тіло (2, 355); *трапеза* – стіл з наїдками на обід або вечерю (2, 355); *чертог* – спальня, упокій, хороми (2, 51). Наприклад: *Несподівано буйним потоком полилася смердюча і обридлива порнографічна література, спекулюючи на реакцію обивателя в сторону утіх грішної плоті* (2, 107) / *цсл. плоть* – тіло [9, 122]; ... *прихильники проф. Флоринського (коли такі єсть), ходячи Тимофіївською, можуть уявляти собі, що ся улица названа сим іменем в сподіванні великих заслуг, які сей муж положить для спасення України від українства* (2, 75) / *цсл. мѣжъ* – людина, чоловік [9, 95];

– абстрактних понять: *злоба* – зло, лукавство, злодіяння, погана справа, нещастя, злигодні, турботи, печаль (2, 4); *лукавство* – хитрість, злодіяння (4, 28); *ревність* – великі зусилля, бажання, силкування до чогось (2, 393); *погибель* – пагуба, загибель, іноді смерть (2, 94). Наприклад: ... *щоб чоловік з народу зрозумів і відчув, що він не понижає себе в очах „просвічених” людей, ... а підносить свою людську й класову гідність, ви-*

магаючи культурної ролі значіння для свого **язика** / *цсл. Ѧзыкъ* – народ, плем'я; здатність говорити й виражати свої думки словом; орган тіла й знаряддя для мовлення [9, 199]; *А друга – се те, що всіх українських дезертирів, які були повтікали на лоно общерусской культури, повертають тепер етапним порядком в „первобытное состояние” як іногородців* (2, 135) / *цсл. лоно* – груди; надра, глибини [9, 86].

Помітно менше продукуються лексичні старослов'янізми, що мають прикметникове чи дієслівне оформлення, наприклад: **крамольний** – заколотний, бунтівний (2, 139); **нечестивий** – нечесний, **тезоіменитий** – той, хто має однакове ім'я з кимось, однойменний (2, 203); **дерзати** – осмілитися, пожвавішати (2, 83), **угобзитися** – вигідно збагатитися, примножити достатки, виявитися прибутковим (1, 331) і т. ін.

На окрему увагу з-поміж окресленого різновиду церковнослов'янських утворень заслуговують спеціальні релігійні терміни на позначення ієрархії церковної влади, найменування ключових теологічних понять, зміст яких в українській мові інтерпретується лише через описові звороти, зокрема: *Де ті „ігемони” й „іпати”, які б справді дивилися на речі з становища інтересів російської державності?* (2, 138) / *цсл. игемѡнѣ* (або *игѡменѣ*), *ипатѣ* – церковнослов'янські терміни, що позначають римські титули намісника і консула; *Читачам нашого „Вістника”, певно, цікаво було б знати, в яких саме статтях догляділи галицькі душпастирі ту диявольську роботу?* (1, 154) / *цсл. дѡшпастирь* – духовний наставник пастви, служитель церкви. Значна частка подібних церковнослов'янзмів, очевидно, указує на їх розповсюдженість і загальноживаність у тогочасній мовленнєвій практиці. На сучасному хронологічному зрізі семантичне наповнення цих іменників можна з'ясувати лише на підставі спеціальних тлумачних лексикографічних праць, позаяк академічними джерелами вони не фіксуються.

Треба сказати, що соціальна реабілітація такого громіздкого масиву церковнослов'янських похідних в українському тезаурусі кінця XIX – початку XX ст. не була явищем стихійним та безконтрольним, за відповідних обставин „саме мова періодичних видань і, зокрема, представлені в них тексти публіцистичного стилю виявилися своєрідним фільтром, через який відбір лексики і фразеології, пов'язаної з церковно-книжною традицією, здійснювався з огляду на нові комунікативні потреби української мови” [8, 267]. Відтак актуалізації в цей час підлягали насамперед архаїзми, що слугували мовним вираженням злободенних морально-етичних та духовних проблем тогочасного суспільства, відтворювали соціальну поведінку українства в період національного ренесансу. Наприклад: *І вже отой один момент, вказуючи на грубу протирічність тих всіх фактів з „фактами”, наведеними в брошурі, строго осуджує і збиває цілу, з тонкої павутини інсинуацій, клевет та перекручувань сплетену, брошуру* (3, 178); *Не зробили сього, бо в натурі клеветника лежить нахил тікати від всього, що може*

його довести до правди (3, 192) / *цсл.* **клеветґа** – обман, лицемірний наклеп, який кидає тінь на честь і добре ім'я людини; *цсл.* **клеветґникъ** – лжесвідок, злостивий брехун, ябедник [9, 78]; *Часи того рутенського малодушія минули безповоротно, і хто хоче йти з тим новим свободним народом, повинен відтрястися з старих традицій того, невільничого життя* (3, 29); *Не такий час, щоб малодушествовати. ... Мусимо мати одвагу бути самим собою, не страхаючися ані недорічного глузування, ані гнівних криків тих, яким зріст українства грозить наступити на котрийсь мозоль ...* (3, 225) / *цсл.* **малодушіє** – слабодухість, легкодушність; **малодушествовати** – слабшати, підупадати духом, втрачати бадьорість, виснажуватися, нидіти [9, 89]. Реченнєві конструкції переконують, що для Михайла Грушевського церковнослов'янські лексичні набутки – це передусім засіб аксіологічної характеристики внутрішньої атмосфери, що панувала в українській політиці на зламі XIX й XX ст. Крізь призму ілюстрованих мовних одиниць із чітко вираженою викривальною семантикою автор прагне перебороти двоєдушність і лицемірство своїх сучасників, запобігти масовому дезертирству української інтелектуальної еліти до панівних верств сусідніх держав.

Високою активністю в статтях, присвячених відстоюванню історичної правди й боротьбі українців за національне відродження та незалежність, відзначаються старослов'янізми **побѣда** й **побѣдникъ**. Наприклад: *Воно (свято – Г.К.) віщувало чоловіку **побіду** тої правди над неправдою, життя над смертю, всій людськості, однаково в далекому жидівському і нашім „Богу милім” краю* (3, 46); *Курси людського розвою, фонди людського духу, хоч з хвилями ослаблення, ідуть неуханно вгору, і **побідниками** кінець кінцем бувають ті, хто свої змагання, свою діяльність опирають не на низьких інстинктах насильства, гніту, обскурантизму, а на благородних змаганнях людського духу до свободи й розвою* (2, 49) / *цсл.* **побѣда** – перемога, **побѣдникъ** – переможець. Послідовне звернення українських, а зокрема галицько-буковинських, авторів кінця XIX – початку XX ст. до зазначених іменників, що ще в староукраїнський період мали прототипи серед слів „простої руської мови” (порівн.: **побѣда**: **Звитажство** [1, 83]; **побѣдни(к)**: **Звитажца, рыцерьъ** [1, 84]), на думку Л. Ткач, було спричинене настановою відмежуватися від польської мови, з якої ці лексеми походили (порівн.: *пол.* **zwycięstwo, zwycięzca**) [8, 268-269]. Зауважимо також, що паралельно з церковнослов'янізмом **побѣда** в тогочасному суспільно-політичному узусі повноцінно функціонував загальноновживаний на сьогодні власне український синонім **перемога**, який відрізнявся від свого церковнослов'янського еквівалента стилістичною нейтральністю й дещо відмінною спеціалізацією значення. Згідно з тлумачними статтями „Словаря української мови”, у досліджуваній період за лексичною одиницею **перемога** закріплено значно ширший спектр семантичних відтінків, аніж за архаїзмом **побѣда**, порівн.: **перемога** – **одолґніє, побѣда, пе-**

ревѣсь [3, 128]; **побіда** – **побѣда**, [3, 203]. Текстовий фрагмент із публіцистики Михайла Грушевського, у якому аналізовані слова поєднуються в межах однієї синтагми як однорідні члени речення, підтверджує слухність висловленого припущення, наприклад: *Бажаннями не **побід** і **перемог** над іншими, не визиску слабших, не використовування своїх сил на шкоду поставлених ще в гірші умови, а того, що бажаємо разом з ними всім, своїм і чужим, зарівно приятелям і ворогам* (2, 105). З погляду сучасних норм церковнослов'янізму **побіда** й **побідник** належать до пасивного шару лексики й реєструються „Словником української мови” як абсолютні синоніми до іменників **перемога** і **переможець** [6, Т. VI, 614-615].

Спостереження за функціонально-прагматичними можливостями старослов'янської спадщини в політичному дискурсі Михайла Грушевського виявляє виразну стилістичну маркованість окресленого різновиду запозичень. Часто церковнослов'янізму виступають репрезентантами високого стилю й традиційно надають публіцистичним текстам піднесеного, патетичного колориту, порівн.: *Як мало **миру** й **благоволенія** прибуло за сі дві тисячі літ у людськiм житті!* (2, 3) / *цсл. **БЛАГОВОЛЕНІЄ** – велика прихильність до когось, симпатія* [9, 17]; *цсл. **мирѣ** – тишина, спокій* [9, 93]; *І справді, слово українське, **проглаголане** великим поетом нашим, спасло український народ від загибелі, згуртувавши наново всіх вірних синів його, і не дасть йому загинути ніколи, доки буде на **устах** і в **серці** людей українських* (3, 272) / *цсл. **проглаголити** – сказати* [9, 40]; *цсл. **оуста** – рот, губи* [9, 185]; *І як прозорий **алавастр**, повний дорогоцінним **миром** мистецтва, вінчаний цвітом слави, без плями і уцербу перейшов ти перед очима поколінь* (2, 441) / *цсл. **алавастрѣ** – посуд із вузькою горловиною, виготовлений з єгипетського алебастру, у якому добре зберігалися дорогоцінні масла, аромати* [9, 11]; *цсл. **миро** – дорогоцінний елей* [9, 96]. Приклади свідчать, що завдяки залученню церковно-книжних мовних засобів досягається властивий відповідним комунікативним актам ефект ліризму, урочистості, пафосу, забезпечується їх емоційне й експресивне навантаження.

Проте слід зазначити, що для мовотворчості Михайла Грушевського загалом притаманне переосмислення усталених стилістичних функцій церковнослов'янізмів. Детальний аналіз його статей дає підстави стверджувати, що старослов'янські елементи були для публіциста передусім засобом іронічного, часто гостро саркастичного відображення дійсності, наприклад: *Коли суспільність вважає, що такі вироби, як „Історія” д. Аркаса, сповняє завдання популярної історії як не можна ліпше; коли праві депутати її хвалять, книгоноші плачуть, публіцисти **благовісткують славу** її й **блаженні** люди їм вірять – „освіченим” кругам, очевидно, зістається тихо сидіти* (2, 90) / *цсл. **благовѣстити** – сповіщати радість, проповідувати добру вість* [9, 17]; *цсл. **слава** – перед церковними співами слід вимовляти: слава Отцю, і Сину, і Св. Духу* [9, 160]; *цсл. **блаженѣ** – благополучний, щасливий, повен матеріальних і духовних благ* [9, 19]. Як видно з на-

веденої мовленнєвої ситуації, церковно-книжна стилізація вносить у відгук Михайла Грушевського на працю Миколи Аркаса „Історія України-Руси” виразне викривально-іронічне забарвлення – автор у такий спосіб протестує проти перебільшення проросійськими ученими наукової вартості рецензованої розвідки, акцентує увагу на шкідливості цієї книжки як „підручника національної свідомості”.

Стилістичні потенції лексем старослов’янського джерела помітно інтенсифікуються за умови введення в близький контекст фразеологізмів із експліцитно вираженою іронічною конотацією чи ідентичною викривальною семантикою, наприклад: *Відкинувши всякі політичні постулати й проголосивши, що українська ідея повинна розвиватися виключно на культурнім ґрунті, вони (українофіли – Г.К.) і в сій культурній сфері так старанно пообліплювали її **фіговими листками**, так міцно забинтували її всякими **„главотязами й убрусами”**, укриваючи й вирівнюючи все, що могло б разити око репрезентантів офіційної народності, що бідна українська ідея могла не розвиватися, а тільки завмирати ...* (1, 317) / *цсл. **главотажъ*** – перев’язка, пов’язка для голови [9, 40]; *цсл. **оубрѣсъ*** – хустина, рушник [9, 180]; фразема ***фіговий листок***, книжн. – те, чим прикривають, маскують що-небудь (перев. щось нечесне, ганебне і т. ін.); лицемірне маскування [5, 336]; *Львівський „Dziennik Polski” пролив крокодилові сльози над сумною долею руського (українського) народу в Галичині і тим бездоріжжям, на яке зводять його такі люди, як я. Хотуть відірвати його від західноєвропейської культури, котрої впливам досі підлягала Галицька Русь під мудрою і благословенною десницею польською!* (2, 11) / *цсл. **благословенный*** – той, що отримав зверху всяке благо і поміч, кого прославляють та величають [9, 18]; *цсл. **десница*** – права рука [9, 46]; фразема ***лити крокодилячі сльози***, ірон. – нещиро уболівати за кого-, що-небудь; лицемірити [5, 336]. Безумовно, що в’їдлива іронія, яка межує зі сарказмом, реалізується в демонстрованих текстових фрагментах саме завдяки нагромадженню в одній надфразній єдності стилістично та семантично тотожних лексичних і фразеологічних засобів. Подібні приклади характеризуються потужним прагматичним навантаженням й істотно підвищують експресивно-емоційну виразність висловлюваних думок.

Функція церковнослов’янізмів бути засобом викривального характеру втілюється в суспільно-політичних статтях Михайла Грушевського й через зіткнення їх із лінгвоодинацями народно-розмовного походження, наприклад: *І тяжко зневажають пам’ять поетову ті, що тільки на його свято **суєтно клепають язиками** про ньеньку Україну, і про братів-українців, а поза тим не дбають і не роблять нічого для них* (3, 273) / *цсл. **суетный*** – несуттєвий, дріб’язковий, марний [9, 170]; фразеологізм ***клепати язиками***, ірон. – говорити дурниці; базікати [6, Т. IV, 180]. Поєднання в одній синтагмі книжної лексеми ***суєтно*** з розмовно-побутовим образним висловом ***клепати язиками*** підпорядковане чітко окресленій комунікативній на-

станові автора – розвінчати лицемірство сучасників, які лише на словах піклуються про культурне й національне відродження рідного народу, а насправді залишаються інертними та бездіяльними особами.

Специфічною рисою багатьох аналізованих нами публіцистичних статей є залучення до їх складу іншомовних речень, що зберігають граматичні особливості мови-джерела. Наприклад: *Коли зайшла мова про катедри української мови по університетах, першим ділом глас велій бысть от Харкова, що українська мова, яка буде викладатися з тої будучої катедри в Харкові, не має бути „якась галицька мова”, а справжнісінька харківська, така, як писав Квітка (2, 122) / цсл. гласъ велій бысть – суч. укр. голос великий був; В таких обставинах здійснити дебати, аргументувати, доказувати – се не тільки безкорисно, але й не гідно. „И не отвѣща ему ни къ єдиному глаголу, яко дивится ігемону зъло”*. Се, розуміється єдине можливе становище в таких обставинах (2, 139) / цсл. И не отвѣща ему ни къ єдиному глаголу, яко дивится ігемону зъло – суч. укр. І не відповів йому ані слова, як сильно здивувався ігемонові. Завдяки таким старослов'янським „украпленням” Михайло Грушевський удається до ремінісценцій біблійних епізодів із сучасними йому соціальними реаліями. Цитовані з Біблії реченнєві конструкції набувають у політичних текстах виразних іронічних конотацій, виступають негативно-оцінними засобами авторської характеристики зображуваних суспільних подій.

Зауважимо, що апеляція до церковнослов'янізмів не завжди була продиктована спеціальною стилістичною метою, в окремих випадках використання цього виду архаїзмів зумовлювалося потребою уникнення тавтології, наприклад: *Але не можна ж через се домагатися того, чи навіть бажати, щоб культурну мову замкнуто в границі словарця сільського обходу, словарця ослабленого, збіднілого через натиск ходячих слів і виразів російських; не можна жадати, щоб вона за межі того словарика не переходила, бо інакше не буде зрозуміла для селянина, чи інтелігента ... (3, 217) / цсл. жадати – потребувати, відчувати сильну спрагу, страждати від спраги [9, 55]; Поруч сеї **прі** на папері книжна українсько-руська мова стала предметом академічної **дебати** й на практиці (1, 123) / цсл. **прѣ** – полеміка, суперечка, сварка [9, 139]. Ілюстрації доводять, що у відповідних комунікативних актах старослов'янські компоненти **жадати** й **прѣ** виконують власне номінативну функцію й позбавлені стилістичного забарвлення. Михайло Грушевський послуговується ними як синонімічними дублетами до наявних у близькому контексті загальноновживаних відповідників **бажати** й **дебата**.*

Привертають увагу приклади метафоричного переосмислення церковнослов'янських запозичень. Зокрема, іменники **жатва**, **жертва**, **жертводавець**, **жупель** у публіцистиці Михайла Грушевського розвивають нові значення, не притаманні їм у церковнослов'янській мові, порівн.:

ЖАТВА

п е р в и н н е значення – „жнива, збирання з поля хліба, – нива, зібране збіжжя, – час, коли збирається хліб, літо” [9, 55]	н о в е значення – „поприще національної діяльності”: <i>Жатва многа, вимагає тільки многих, щирих, любов’ю до діла перейнятих ділателів. Нехай, отже, не опадають руки, не слабнуть серця тих, хто „ділають” тепер і запалюють навколо себе все нові і нові серця святим огнем одушевленої любові до свого народу, його розвитку й поступу (2, 357)</i>
жертва	
п е р в и н н е значення – «жертвоприношення тварин або плодів Богові, дар Богові» [9, 55]	н о в е значення – „матеріальний внесок, грошова допомога”: <i>Поруч великого імені автора має право на нашу пам’ять сьогодні маленьке ім’я налащика; безкорисній жертві українського мецената ми завдячуємо не тільки сей рік, сю хронологічну дату, а й появу взагалі сеї першої української книжки – се Максим Пурпура (1, 116)</i>
жертводавець	
п е р в и н н е значення – „особа, що приносила жертву Богові”	н о в е значення – „меценат, патрон”: <i>В акті, списанім з Т[оварист]вом (підписанім виділовими п. п. М. Мочульським, О. Роздольським і С. Томашівським), виразно сказано, що розпоряджатися цією позичкою можуть заступники жертводавця тільки колективно ... (3, 189)</i>
жґпелъ	
п е р в и н н е значення – „палаюча сірка” [9, 57]	н о в е значення – „предмет жаху, пугало”: <i>І коли можна без усякого сумніву сконстатувати, що той міжукраїнський сепаратизм значно ослаб за сей рік і балакання на тему ріжних жупел „галицької мови” стали вже нікому не інтересним пережитком, то треба признати, що в сім повороті мав своє значіння і „Л[ітературно-]н[ауковий] вісник” (2, 338)</i>

Причину семантичних зрушень у наведених прикладах убачаємо в нових комунікативних настановах, які висувалися тогочасною мовленнєвою практикою до політичного дискурсу. Допускаємо, що не останню роль у використанні відповідних слів для вторинної номінації оточуючої дійсності відіграла й творча особистість Михайла Грушевського, його асоціативно-образні уявлення та прагмалінгвістичні інтенції, бажання привернути увагу реципієнтів до важливих реалій із життя суспільства.

Аналізовані факти свідчать, що старослов’янська книжна спадщина була вагомим стилеутворюючим компонентом публіцистичного доробку Михайла Грушевського. Зафіксовані нами фонетичні, словотвірні й лексичні церковнослов’янізми загалом характеризуються виразними стилістичними конотаціями й здебільшого використовуються автором для іронічного чи гостросаркастичного відображення актуальних соціально-політичних подій. Семантична модифікація цих лінгвоодиниць зумовлена потребою нових виражальних засобів української мови кінця ХХ – початку ХХ ст. у царині публіцистики.

Список використаних джерел

1. Грушевський М. С. Твори: У 50-и т. / Михайло Грушевський // [редкол.: П. Сохань та ін.]; голов. ред. П. Сохань. – Львів: Світ, 2002. – Т. 1: Серія „Суспільно-політичні твори (1894 – 1907)”. – 592 с.
2. Грушевський М. С. Твори: У 50-и т. / Михайло Грушевський // [редкол.: П. Сохань та ін.]; голов. ред. П. Сохань. – Львів: Світ, 2005. – Т. 2: Серія „Суспільно-політичні твори (1907 – 1914)”. – 704 с.
3. Грушевський М. С. Твори: У 50-и т. / Михайло Грушевський // [редкол.: П. Сохань та ін.]; голов. ред. П. Сохань. – Львів: Світ, 2005. – Т. 3: Серія „Суспільно-політичні твори (1907 – березень 1917)”. – 792 с.

Список використаної літератури

1. Лексикон словенороський / [авт.-уклад. Памва Беринда]; надрук. з вид. 1627 р. фотомеханічним способом; підготовка тексту і вступна стаття В. В. Німчука. – К.: Наукова думка, 1961. – 272 с.
2. Нечуй-Левицький І. Криве дзеркало української мови / Іван Нечуй-Левицький. – Київ, 1912. – 96 с.
3. Словарь української мови: У 4-х т. / [упоряд. Борис Грінченко]. – К., 1907-1909 (Репринтне видання). – К.: Лексикон, 1996. – Т. III. – 506 с.
4. Словник української мови: У 11-и т. – К.: Наукова думка, 1970. – Т. I. – 799 с.; 1974. – Т. V. – 840 с.; 1975. – Т. VI. – 832 с.; 1976. – Т. VII. – 723 с.; 1977. – Т. VIII. – 927 с.; 1978. – Т. IX. – 916 с.
5. Словник фразеологізмів української мови / [уклад. В. М. Білоноженко та ін.]. – К.: Наукова думка, 2003. – 1104 с.
6. Сучасна українська літературна мова: Лексика і фразеологія [підручник] / [за заг. ред. І. К. Білодіда]. – К.: Наукова думка, 1973. – 439 с.
7. Ткач Л. Євангелійські мотиви у щоденниках Сергія Єфремова / Людмила Ткач, Інна Шепетюк // Урок української. – 2002. – № 2(36). – С. 24-27.
8. Ткач Л. Українська літературна мова на Буковині в кінці XIX – початку XX ст.: [монографія] / Людмила Ткач. – Чернівці: Книги – XXI, 2007. – Частина 2: Джерела і соціокультурні чинники розвитку. – 704 с.
9. Церковно-славянській словарь: Для толковаго чтенія Св. Євангелія, Часослова, Псалтири, Октоїха (учебныхъ) и других Богослужебныхъ книгъ / [авт. протоіерей А Свирелин]. – [7-е изд.]. – Москва: Изданіе Т-ва „В. В. Думновъ, наслѣдн. Бр. Салаевыхъ”, 1916. – 200 с.